

INGLIZ PAREMIYALARIDAGI MILLIY-MADANIY LAKUNALARNING
O'ZBEK TILIDA IFODALANISHI (INSONIY MUNOSABATLAR HAQIDAGI
MAQOLLAR MISOLIDA)

Sadullayeva Dilorom

Annotatsiya: Mazkur tezis ingliz paremiyalarida aks etgan milliy-madaniy lakunalarning o'zbek tilida ifodalanish xususiyatlarini insoniy munosabatlarga oid maqollar misolida o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi paremiologik birliklarning xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, milliy-madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarini aks ettirishi bilan belgilanadi. Ishda qiyosiy-chog'ishtirma, semantik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil usullaridan foydalaniladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi do'stlik, oila, mehr-oqibat, ishonch va insoniy munosabatlarga oid maqollar misolida umumiy mazmun, obrazlar tizimi hamda milliy-madaniy xususiyatlarning o'zaro munosabati yoritiladi. Shuningdek, madaniy lakunalarni tarjimada ifodalashda funksional muqobilik, semantik izohlash va madaniy moslashtirishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tahlil paremiyalar tarjimasida so'zma-so'z muvofiqlik bilan bir qatorda ularning kommunikativ vazifasi va madaniy mazmunini ham hisobga olish zarurligini asoslashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: paremiya, maqol, milliy-madaniy lakuna, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, tarjima, ekvivalentlik, madaniy obraz, insoniy munosabatlar.

Abstract. This study examines how national-cultural lacunae in English paroemias are expressed in Uzbek, focusing on proverbs concerning human relationships. The relevance of the research lies in the ability of proverbs to convey collective life experience, moral values, culturally specific worldviews, and patterns of social interaction. The study employs comparative, semantic, linguocultural, and contextual analysis to examine English and Uzbek proverbs related to friendship, family, trust, kindness, and interpersonal relationships. Particular attention is paid to the relationship between shared meanings and culturally specific imagery. The study also considers functional equivalence, semantic explanation, and cultural adaptation as strategies for conveying culture-specific meanings in translation. The analysis highlights the importance of preserving the communicative function and cultural implications of proverbs rather than relying exclusively on word-for-word correspondence.

Keywords: paroemia, proverb, national-cultural lacuna, linguoculturology, comparative analysis, translation, equivalence, cultural imagery, human relationships.

KIRISH. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy munosabat xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va tarixiy tajribasining til birliklarida namoyon bo'lishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, paremiyalar, jumladan, maqollar xalqning uzoq yillar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy munosabatlarini ixcham hamda obrazli shaklda ifodalovchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi. Ular muayyan xalqning madaniy xotirasini saqlash va avlodlarga yetkazishda muhim vazifani bajaradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi insoniy munosabatlarga oid maqollarni qiyosiy o'rganish har ikki xalqning do'stlik, oila, ishonch, mehr-oqibat va insoniylik haqidagi qarashlarini aniqlash imkonini beradi. Mazkur maqollarda ayrim umuminsoniy tushunchalar mushtarak tarzda ifodalansa-da, ularning obrazli ifodasi, ramziy vositalari va madaniy mazmunida o'ziga xosliklar mavjud. Milliy-madaniy lakunalar bir madaniyatga xos bo'lgan, boshqa madaniyatda esa aynan shu shaklda yoki mazmuniy ko'lamda namoyon bo'lmaydigan tushunchalar, obrazlar va madaniy hodisalar bilan bog'liq tafovutlarni o'rganishda muhim tushuncha hisoblanadi. Bunday tafovutlar maqollar tarjimasida ayniqsa sezilarli bo'lib, so'zlarning lug'aviy ma'nosini saqlash har doim ham maqolning asl kommunikativ va madaniy mazmunini to'liq yetkazmaydi.

Shu jihatdan ingliz paremiyalaridagi milliy-madaniy lakunalarning o'zbek tilida ifodalanishini o'rganish qiyosiy paremiologiya, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik kesishmasidagi dolzarb masalalardan biridir.

TADQIQOTNING MAQSADI VA METODLARI. Tadqiqotning maqsadi ingliz tilidagi insoniy munosabatlarga oid maqollarda namoyon bo'ladigan milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash hamda ularning o'zbek tilida ifodalanish usullarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot obyekti sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi insoniy munosabatlarga oid paremiyalar, predmeti sifatida esa ingliz maqollaridagi milliy-madaniy lakunalarning o'zbek tilida ifodalanishida kuzatiladigan semantik, obrazli va pragmatik xususiyatlar belgilanadi.

Tadqiqotda qiyosiy-chog'ishtirma, semantik, lingvokulturologik va kontekstual tahlil usullaridan foydalaniladi. Ushbu usullar maqollarning mazmunini, obrazlar tizimini, madaniy xususiyatlarini hamda tarjimada qo'llanadigan ifoda vositalarini o'zaro solishtirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM. Paremiyalar va milliy-madaniy lakunalar munosabati

Paremiologiya maqollar va boshqa turg'un hikmatli birliklarni o'rganuvchi tilshunoslik sohasi bo'lib, paremiyalar xalqning ijtimoiy tajribasi, axloqiy qarashlari va madaniy xotirasini aks ettiruvchi birliklar sifatida tadqiq etiladi. Mieder maqollarni xalq donishmandligining qisqa va an'anaviy ifodalari sifatida izohlaydi [1]. Bu yondashuv maqollarning nafaqat til birligi, balki madaniy tajriba tashuvchisi sifatidagi ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Milliy-madaniy lakuna tushunchasi ikki til yoki madaniyat o'rtasidagi mazmuniy va obrazli nomuvofiqliklarni tushuntirishda qo'llanadi. Biroq har qanday lug'aviy farqni lakuna deb baholash to'g'ri emas. Lakunani aniqlashda birlikning madaniy mazmuni, qo'llanish konteksti va boshqa tildagi muqobil vositalar bilan munosabati hisobga olinishi lozim.

Masalan, ingliz tilidagi "A friend in need is a friend indeed" maqoli qiyin vaziyatda yordam beradigan insonning haqiqiy do'st ekanini ifodalaydi. O'zbek tilidagi "Do'st kulfatda bilinadi" maqoli ham do'stlikning sinovli vaziyatlarda namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.

Ushbu misolda ikki til o'rtasida mazmuniy yaqinlik mavjud. Inglizcha maqoldagi "in need" va "indeed" birliklari orqali yaratilgan tovush uyg'unligi o'zbekcha maqolda aynan

takrorlanmaydi. Shunga qaramay, asosiy g'oya va kommunikativ vazifa saqlanadi. Demak, tarjimada shakliiy tafovut mavjudligi mazmunii muqobillikning yo'qligini anglatmaydi.

Insonii munosabatlarga oid maqollarning qiyosii tahlili

Insonii munosabatlar bilan bog'liq paremiyalar turli xalqlarda umumii axloqii tushunchalarni ifodalashi mumkin. Biroq mazkur tushunchalarning til vositasida ifodalanishida millii-madaniii xususiyatlar namoyon bo'ladi.

Birinchii misol: "A friend in need is a friend indeed."

O'zbekcha muqobili: "Do'st kulfatda bilinadi".

Har ikki maqol do'stlikning haqiqii mohiyati qiyin vaziyatda namoyon bo'lishini bildiradi. Inglizcha maqolda do'stning yordamga muhtoj paytda ko'rsatgan munosabati markazii o'ringa qo'yilgan. O'zbekcha maqolda esa "kulfat" tushunchasi orqali sinovli vaziyat ta'kidlanadi. Bu misolda mazmunii va pragmatik yaqinlik mavjud bo'lib, inglizcha birlikni o'zbekcha maqol bilan berish funksional muqobillikni ta'minlaydi.

Ikkinchii misol: "Blood is thicker than water."

O'zbekcha mazmunii ifodasi: "Qon-qarindoshlik rishtalari begona munosabatlardan ustun turadi".

Mazkur ingliz maqolida qon va suv qarama-qarshiligi orqali qarindoshlik aloqalarining mustahkamligi ifodalanadi. O'zbek tilida esa qarindoshlik munosabatlarini ifodalashda "qon-qarindoshlik", "urug'-aymoq" kabi birliklar qo'llanishi mumkin. Biroq bu birliklar ingliz maqolining tayyor, to'liq ekvivalenti sifatida emas, balki uning mazmunini tushuntiruvchi vositalar sifatida qaralishi lozim.

Bu misol tarjimada obrazni aynan saqlash va mazmunni boshqa tilning odatii ifoda vositalari bilan yetkazish o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Maqolning aniq tarjima yechimi uning kontekstdagi vazifasiga bog'liq.

Uchinchii misol: "Actions speak louder than words."

O'zbekcha mazmunii ifodasi: "Ish so'zdan ustun".

Mazkur maqol insonning gaplaridan ko'ra uning amaliiy harakatlari muhimroq ekanini ifodalaydi. Inglizcha maqolda "speak louder" birikmasi orqali harakatlar va so'zlar o'rtasida obrazli qarama-qarshilik yaratilgan. O'zbekcha ifodada esa "ish" va "so'z" tushunchalarining qarama-qarshiligi asosii mazmunni ixcham shaklda yetkazadi.

Ushbu misolda obrazning shakli o'zgargan bo'lsa-da, axloqii mazmun saqlanadi. Biroq "Ish so'zdan ustun" ifodasini o'zbek tilida mustaqil, an'anavii maqol sifatida qo'llashdan oldin uning maqollar lug'atlaridagi qaydi va xalq nutqidagi qo'llanishi tekshirilishi zarur.

Millii-madaniii lakunalarni ifodalash strategiyalari

Ingliz paremiyalarini o'zbek tiliga tarjima qilishda bir necha usuldan foydalanish mumkin. Ularning tanlanishi maqolning mazmuni, madaniii xususiyatlari va nutqii vazifasiga bog'liq.

Funksional muqobillik. Ingliz maqolining asosii g'oyasi va kommunikativ vazifasiga mos keladigan o'zbek maqolidan foydalanish. Masalan, "A friend in need is a friend indeed" maqolini "Do'st kulfatda bilinadi" shaklida berish.

Semantik izohlash. Agar o'zbek tilida mazmun va madaniy obrazni birgalikda saqlaydigan maqol mavjud bo'lmasa, uning asosiy ma'nosini izoh orqali yetkazish. Bu usul ayniqsa milliy-madaniy tushunchalar yoki o'ziga xos ramzlarni tushuntirishda qo'l keladi.

Madaniy moslashtirish. Asl maqoldagi obrazni o'zbek tilida tushunarli va tabiiyroq ifoda bilan almashtirish. Bunda maqolning asosiy mazmuni va pragmatik vazifasini saqlash muhim hisoblanadi. Madaniy moslashtirishda haddan tashqari erkinlikka yo'l qo'yish asl maqolning o'ziga xosligini yo'qotishi mumkin.

So'zma-so'z tarjima. Ingliz maqolidagi obraz va mazmunni imkon qadar bevosita o'zbek tilida ifodalash. Bu usul obraz o'zbek o'quvchisiga tushunarli bo'lganida yoki tadqiqotda asl shaklni ko'rsatish zarur bo'lganida qo'llanishi mumkin. Aks holda, so'zma-so'z tarjima maqolning tabiiyligini pasaytirishi ehtimoli bor.

Nida tarjimada shakliy muvofiqlik bilan bir qatorda qabul qiluvchi auditoriyadagi mazmuniy va kommunikativ ta'sirni ham hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [2]. Newmark esa tarjima jarayonida semantik va kommunikativ yondashuvlarning ahamiyatini yoritadi [3]. Ushbu nazariy qarashlar paremiyalar tarjimasida ham shakl, mazmun va madaniy vazifani birgalikda hisobga olish zarurligini asoslashga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlilning lingvokulturologik ahamiyati

Ingliz va o'zbek maqollarini qiyoslashda uchta muhim jihatni farqlash mumkin. Birinchidan, ikki tilda umumiy insoniy qadriyatlarni ifodalovchi maqollar mavjud bo'lishi mumkin. Do'stlik, ishonch, mehr-oqibat va amaliy yordam kabi tushunchalar shular jumlasidandir.

Ikkinchidan, bir xil mazmun turli obrazlar orqali ifodalanishi mumkin. Bunday holatlarda maqollarning semantik yaqinligi saqlangan holda milliy-madaniy shakli farqlanadi.

Uchinchidan, ayrim maqollardagi obraz yoki madaniy ishora boshqa tilda bevosita anglashilmasligi mumkin. Bunday birliklarni tarjima qilishda izohlash yoki moslashtirish zarurati yuzaga keladi. Shu sababli milliy-madaniy lakunalarni aniqlash faqat ikki maqolning lug'aviy tarkibini solishtirish bilan cheklanmasligi kerak. Ularning ma'nosi, obrazlari, kontekstdagi vazifasi va madaniy talqinini birgalikda o'rganish lozim.

XULOSA. Ingliz paremiyalaridagi milliy-madaniy lakunalarning o'zbek tilida ifodalanishini insoniy munosabatlarga oid maqollar asosida o'rganish qiyosiy paremiologiya va lingvokulturologiya uchun muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Tahlil uchun keltirilgan misollar ingliz va o'zbek maqollarida do'stlik, qarindoshlik va insoniy xulq-atvor kabi umumiy tushunchalar turli obrazlar orqali ifodalanishi mumkinligini ko'rsatadi. Bunday holatlarda mazmuniy yaqinlik bilan milliy-madaniy shaklning o'ziga xosligini farqlash zarur. Milliy-madaniy lakunalarni tarjima qilishda funksional muqobillik, semantik izohlash, madaniy moslashtirish va zarur hollarda so'zma-so'z tarjimadan foydalanish mumkin. Biroq tarjima strategiyasini tanlash maqolning konteksti, mazmuni va kommunikativ vazifasi asosida amalga oshirilishi lozim.

Tadqiqotning keyingi bosqichida ingliz va o'zbek tillaridagi insoniy munosabatlarga oid maqollardan tizimli korpus shakllantirish, ularni tematik guruhlariga ajratish hamda

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'UYALAR

mazmuniy, obrazli va pragmatik jihatdan qiyoslash maqsadga muvofiq. Bu yondashuv milliy-madaniy lakunalarning namoyon bo'lish shakllarini yanada aniqroq tavsiflash va tarjima strategiyalarini dalillarga asoslangan holda belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mieder, W. Proverbs: A Handbook. Westport, CT: Greenwood Press, 2004.
2. Nida, E. A. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden: E. J. Brill, 1964.
3. Newmark, P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.
4. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Translated and edited by J. C. Sager and M.-J. Hamel. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

